

महिलांचे राजकीय सक्षमीकरण

डॉ.बी.व्ही.डोंगरे (पाटील)
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
माधवराव पाटील महाविद्यालय,पालम
ता.पालम जि.परभणी

प्रस्तावणा :-

स्वातंत्र्यपूर्व काळापासूनच महिलांना सामाजिक आणि राजकीय पार्श्वभूमी लाभलेली आहे भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीमध्येही महिलांना मोठ्या प्रमाणात सहभाग घेतलेला आपणास दिसून येतो. भारतीय स्वातंत्र्यानंतर महिलांचा स्तर उंचावण्यासाठी विविध चळवळी व संस्था, संघटना निर्माण झाल्या त्यामुळे महिलांच्या प्रश्नावर चर्चा होऊ लागल्या व शिक्षण आणि सामाजिक सुधारणामुळे स्त्रिया सामाजिक, राजकीयदृष्ट्या जागृत होऊ लागल्या महिलांच्या विकासासाठी विविध स्तरावर एकात्मिक प्रयत्न होताना दिसत आहे . महिला जर आर्थिकदृष्ट्या स्वावलंबी झाली तर ती अनेक आव्हानांना सामोरे जाऊ शकते हे लक्षात घेऊन शासनाने महिला सक्षमीकरणावर लक्ष केंद्रीत केलेले आहे . तळागळातील स्त्रियांवर जर राजकीय प्रक्रियेत सहभागी होता आले तरच स्त्रियांच्याच्या जीवनात काही मूलभूत परिवर्तन घडून येऊ शक्य आहे म्हणूनच लोकशाहीला बळकटी देण्यासाठी न्याय , समताधिष्ठीत समाजरचना प्रस्थापित करण्यासाठी स्त्रियांचा राजकीय प्रक्रियेत सहभाग वाढविणे आवश्यक आहे व

महिला सक्षमीकरण :-

महिलांचे सक्षमीकरण म्हणजे , स्त्रियांचे आध्यात्मिक , राजकीय, सामाजिक किंवा आर्थिक सामर्थ्य वाढविणे होय. त्यांना त्यांच्या क्षमतासंबंधी आत्मविश्वास विकसित करणे होय. त्यांना त्यांच्या क्षमतासंबंधी आत्मविश्वास विकसित करणे होय .

महिलांचे सक्षमीकरण म्हणजे, महिलांचे कार्य व ज्ञानाला अधिकृत मान्यता देणे, त्यांचा आत्मविश्वास वाढविणे, आर्थिकदृष्ट्या त्या स्वयंपूर्ण होतील यासाठी मदत करणे, त्यांना आत्मनिर्भर बनविणे, महिला संघटना सशक्त करणे आणि स्त्री-पुरुष समानता प्रस्थापित करणे होय.

1984-1989 या काळात स्त्रियांचे सबलीकरण ही संकल्पना प्रथमच मांडण्यात आली . राष्ट्रीय महिला आयोग, राज्य महिला आयोग इत्यादींची स्थापना करण्यात आली. स्त्रियांवर होणा-या अन्यायाचे निराकरण करणे, निर्णयनिर्धारणमधील स्त्रियांचा सहभाग वाढविणे, स्त्रियामधील आत्मविश्वास वाढविणे अशा विविध उद्दिष्टासाठी या आयोगांची निर्मिती करण्यात आली आहे . भारत सरकारने 2001 हे वर्ष महिला सबलीकरणाचे वर्ष म्हणून घोषित केले आहे शासनाने 2001 मध्ये स्त्रियांचे सबलीकरणासाठी राष्ट्रीय महिला धोरण मंजूर केले.

महिलांचे राजकीय सक्षमीकरण :-

भारतीय संविधानामध्ये सर्व भारतीय स्त्रियांना समान अधिकार (कलम 14) , देश व राज्याकडून होणा-या भेदभावापासून संरक्षण (कलम 15(1)) , समान संधी (कलम 16) , समान कामासाठी समान वेतन (कलम 39(डी)) याची हमी दिली आहे . तसेच स्त्रिया व मुले यांच्यासाठी विशेष कायदे करण्याचा अधिकार राज्यसरकारला देण्यात आला आहे .

स्त्री हक्कासंबंधी अनेक कायदे झाले असले तरी गरीब कष्टकरी स्त्री वर्गाची प्रामुख्याने कौटुंबिक व आर्थिक कुचंबणा होतच आहे . या वर्गातील स्त्रियांचा राजकारणातील सहभाग कमीच राहिला आहे . अलीकडच्या 10-15 वर्षातील स्त्रियांच्या राजकारणातील सहभाग अल्प का होईना परंतु जागृती निर्माण होत आहे व आणि पूर्वीपेक्षा मोठ्या संख्येने त्या राजकारणत सहभाग घेत आहेत.

स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर राज्यघटनेद्वारे सार्वत्रिक प्रौढ मताधिकार मिळाल्यामुळे मतदानप्रक्रियेत जनतेचा सहभाग वाढलेला आहे व परंतु पुरुशांच्या बरोबरीने स्त्रियांना नेतृत्व करण्याची संधी मिळत नाही त्यामुळे राजकारणामध्ये पुरफशवर्चस्व निर्माण झालेले आढळून येते . भारतीय स्त्रियांचा मतदार म्हणून सहभाग चांगला असला तरी स्त्रिया स्वतंत्र विचार करून जागरफकतेने मतदान करताना दिसत नाहीत व बहुतेक वेळा त्यांच्यावर कुटूंबप्रमुख पुरुशांचाच प्रभाव असतो परंतु अलीकडे स्त्रिया स्वतंत्रपणे मतदार करताना दिसून येत आहेत .

महिलांचा राजकीय सहभाग :-

भारतातील स्त्रिया मोठ्या प्रमाणात आंदोलन व चळवळीच्या माध्यमातून राजकारणत सहभाग झाल्या आहेत . याचाच अर्थ स्त्रिया राजकीय प्रक्रियेत सक्रीयरित्या सहभागी होत आहेत. परंतु हा सहभाग स्थानिक स्तरावरच असल्याचे दिसून येतो व राजकारण हे स्तता वाढपाचा खेळ आहे आणि म्हणूनच जिथे सततेच्या वाढपाचा प्रश्न येतो तेथे स्त्रिया या प्रक्रियेपासून दूर राहतात. ही स्थिती बदलावयाची असेल तर स्त्रियांनी अधिकृत सहभागावर भर देणे गरजेचे आहे व केंद्र व राज्यस्तरावर निवडणूक लढविण्याची संधी क्वचितच स्त्रियांना दिली जाते ज्या स्त्रियांना राजकारणात संधी दिली जाते अशा स्त्रिया मुख्यतः उच्चवर्गीय किंवा ज्यांचे नातेसंबंध राजकारणी पुरुशांशी आहे. अशाच असतात. महाराष्ट्र राजकारणाचा विचार केला असता 12वी विधानसभा निवडणूकीमध्ये निवडून आलेल्या 288 विधानसभा सदस्यापैकी केवळ 11 महिला सदस्या होत्या म्हणजेच 12 व्या विधानसभेमध्ये 3.81 टक्के महिलांना संधी मिळाली . निवडून आलेल्या 11 महिला सदस्यापैकी काँग्रेस 5, राश्ट्रवादी काँग्रेस 2 , भाजपा 2 , शिवसेना 1 व शेतकरी कामगार पक्ष 1 इ. महिला निवडून आल्या आहेत. सर्वसाधारणपणे 50 टक्के स्त्री मतदार असताना फक्त 3.81 टक्के महिलांना विधानसभेमध्ये प्रतिनिधीत्व मिळाले आहे . यावरून असे दिसून येते की आधुनिक महाराष्ट्राचे राजकारण हे पुरुशाभोवतीच फिरत आहे हे स्पष्ट होते . त्यामुळे महिलांचे विधानसभेमधील राजकीय प्रतिनिधीत्व पाहणे उचित ठरते.

12 व्या विधानसभेमधील महिला सदस्य

अ.क्र.	सदस्याच नांव	मतदार संघ	राजकीय पक्ष
1	प्रा.वर्शा गायकवाड	धारावी	काँग्रेस
2	अॅनी षेखर	कुलाबा	काँग्रेस
3	निर्मला गावित	इगतपुरी	काँग्रेस
4	यषोमती ठाकुर	शतवसा	काँग्रेस
5	प्रणती षिंदे	सेलापूर षहर मध्य	काँग्रेस
6	षामलताई बालग	करमाळा	राश्ट्रवादी काँग्रेस
7	विमल मुंदडा	केज	राश्ट्रवादी काँग्रेस
8	मधुरी मिसाळ	पर्वती	भारतीय जनता पक्ष
9	पंकजा मुंडे	परळी	भारतीय जनता पक्ष
10	मिराताई रेंगे	पाथ्री	षिवसेना
11	मिनाक्षी पाटील	अलिबाग	षेतकरी कामगार पक्ष

उपरोक्त तक्त्यावरून असे दिसते की, 12 व्या विधानसभा निवडणुकांमध्ये निवडून आलेल्या महिला प्रतिनिधींना राजकीय पार्श्वभूमी लाभलेली दिसून येते.

महिला आरक्षण :-

भारतामध्ये स्त्रियांसाठी आरक्षण असावे हा विचार स्वातंत्र्यळवळीपासून मांडण्यात आला . लोकसंख्येच्या जवळपास निम्या असलेल्या घटकाला राजकीय प्रक्रियेत योग्य प्रतिनिधत्व मिळायला हवे या दृष्टीने महिला आरक्षणाकडे पाहिले जाते . 1988 मध्ये पंतप्रधान राजीव गांधीच्या नेतृत्वाखाली सरकारने महिलांसाठी राश्ट्रीय दूरगामी योजना तयार केली व 1989 मध्ये महिलांना 30 टक्के आरक्षण देणारे 64 वे घटनादुरुस्ती विधेयक राजीव गांधी सरकारने मांडले परंतु ते संमत होउ षकले नाही. हे जर विधेयक संमत झाले तर लोकसभेतील 543 जागांपैकी 181 महिला सदस्य असतील व 28 घटकराज्यांचा विधानसभेतील 4109 जागांपैकी 1370 जागा महिला सदस्यांना मिळतील महाराश्ट्रविधानसभेतील 288 जागांपैकी 95 महिला सदस्य असतील या आरक्षणामुळे केंद्र व राज्यामधील पुरुशाचे दषकानुदषकाचे राजकारण संपुश्टात येईल.

73 वी व 74 वी घटनादुरुस्ती अन्वये पंचायत राज व स्थानिक स्वराज्य संस्थामध्ये महिलांना 33 टक्के आरक्षण देण्यात आले तसेच महिलांसाठी अधिकारपदेही राखीव ठेवण्यात आली . या आरक्षणामुळे राजकारणातील महिलांच्या

राजकीय सहभागास चालना मिळाली वृ हळूहळू स्त्रिया राजकारणात पुढे येऊ लागल्या वृ त्या अधिक आत्मविश्वासाने आणि कार्यक्षमपणे काम करताना दिसत आहेत. आरक्षणामुळे सामान्य महिलाना राजकारणमध्ये सक्रीय होण्याची संधी मिळेल का ? याचे उत्तर देणेकठीण आहे . आजपर्यंतराजकारणात घराणेशाही चालत आली आहे. उदा. षरद पवार यांची सुकन्या सुप्रिया सुळे, सुषीलकुमार शिंदे यांची कन्या प्रणिती शिंदे, गोपिनाथ मुंडे यांची कन्या पंकजा मुंडे इ. पक्षासाठी झटणा-या सामान्य कार्यकर्त्याला ख-या अर्थाने राजकारणात आपला ठसा उमटविण्याची संधी मिळत नाही. पक्षातील वरिष्ठ नेत्याच्या मुलीला , पत्नीला किंवा सुनेला उमेदवारी दिली जाते .

समारोप :-

महिलांना अधिक सक्षम होण्यासाठी त्यांनी मार्गदर्शन देणे गरजेचे आहे वृ ग्रामीण भागातील महिलांचा शिक्षण कमी असल्याने किंवा निरक्षर असल्याने त्यांच्या बाहेरच्या परिस्थितीषी तसेच राजकारणतील जबाबदारीची माहितीनसल्यामुळे महिलांना आपली जबाबदारी पूर्ण करता येत नाही. त्यामुळे त्यांचा फायदा राजकारणातील मातब्बर नेते, कार्यकर्ते घेतात. त्यामुळे महिलांना प्रशिक्षण देणे तरच त्या आपल्या पदाचा वापर योग्य रितीने करू शकतील . महिलांना प्रशिक्षण देऊन त्यांचा आत्मविश्वास वाढविणे, त्यांच्यात क्षमता निर्माण करणे, भीती नाहीशी करणे तसेच पुरुशांचा हस्तक्षेप टाळण्यासाठी प्रयत्नशील होणे गरजेचे आहे .

स्त्रियांमध्ये जाणीव निर्माण करून देत असताना , यात शिक्षण हा एक महत्वाचा घटक समजला जाऊ शकतो . कारण अशिक्षित व अल्पशिक्षित निर्वाचित स्त्रिया निर्णय प्रक्रियेमध्ये आत्मविश्वासाने सहभागी होऊ शकत नाहीत . सुशिक्षित स्त्रियाच या ठिकाणी प्रभावीपणे कार्य करू शकतात. ही वस्तुस्थिती आहे . एकंदरीत सामाजिक , आर्थिक व राजकीय व्यवस्था लक्षात घेता , प्रतिनिधित्वाच्या सर्वच पातळ्यांवर स्त्रियांचा राजकीय सहभाग वाढवण्याच्या दृष्टीने 50 टक्के राखीव जागा असणे आवश्यक आहे वृ कुटूंबानंतर राजकीय सहभाग वाढविण्याच्या दृष्टीने शिक्षण हे आवश्यक अंग आहे वृ तसेच ,परिवारानंतर राजकीय सामाजिकीकरणाचा महत्वाचा घटक म्हणून शिक्षाकडे पाहिले पाहिजे वृ अभ्यासक्रमामधून पुरुशप्रधान समाजाचा, जाती व धर्म या सर्व गोष्टींचा प्रभाव मुलींवर पाडला जातो . याच कारणामुळे स्त्रियांची मानसिक स्थिती विषिष्ट प्रकारच्या दबावाखाली तयार झालेली दिसते . म्हणून 50 टक्के राखीव जागांची मागणी सर्व पातळ्यांवर परिणामकारक ठरण्याकरिता आपणास शिक्षणव्यवस्थेतील अभ्यासक्रमाच्या बदलाबरोबरच पुरुशांची मानसिकता बदलणे काळाची गरज आहे

संदर्भसूची :-

- 1) कुवंदना अरुण सातपुते, प्रा.डॉ.विजय जालिंदर देठे – यांचा लेख .
- 2) स्त्रि मुक्ती आणि कूटूंब संस्था – लेखक, मृणाल साठे, अमोल कैरकर.
- 3) भारतीय स्त्री – हिंगणे शिक्षण संस्था .

- 4) समाजिक समस्याए – राम आहुजा.
- 5) भारतीय सामाजिक समस्याए – डॉ. ओ.पी. वर्मा
- 6) श्रम समस्याए एवं समाजकल्याण – आर.सी. सक्सेना.
- 7) क्रांती आणि प्रतीक्रांती –भीमराव रामजी आंबेडकर .
- 8) स्त्रि पुरुश तलुना – ताराबाई षिंदे .

